

2.3

**REGIONÁLNE ČLENENIE SLOVENSKA
Z POHĽADU JEHO ROZVOJA**

Gabriel Zubriczký

2.3.1 Regionálna geografia a regionálny rozvoj

Moderná regionálno-geografická škola sa rozvinula na prelome 19. a 20. storočia vo Francúzsku. Zakladateľ tejto geografickej školy Paul Vidal de la Blache, ktorého je potrebné vnímať ako geografa so širokým záberom. Vychádzal z toho, že je potrebné poznať činitele, určujúce podmienky a príčiny vzniku a rozvoja sídiel a regiónov (kauzálnosť). Rozdelil činitele na prírodné - povrch, podnebie, pôdy, voda a pod. a sociálne - sociálna štruktúra, stupeň hmotnej a duchovnej kultúry, reprodukcia, ekonomické vzťahy a pod.

G. A. Hoekveld v práci „Regional geography must adjust to new realities“ (1990) hovorí o ôsmich kľúčových pojmoch v súčasnej regionálnej geografii: svetový systém, priestorová organizácia, populácia, sociálna štruktúra, sídelný systém, komunikačný systém, príroda, civilizácia. V jeho ponímaní uvedené kategórie by mali tvoriť hlavné objekty regionálno-geografického výskumu. Pre novú regionálnu geografiu nesmú platiť bariéry, ktoré by obmedzovali objekt alebo predmet výskumu (in: Zubriczký, 2002).

„Učebnicovým príkladom“ nového prístupu k regionálno-geografickému výskumu je práca „The Changing Geography of the UK - revisited“ (ed. Vince Gardiner a Hugh Matthews), vydaná v roku 1999, v ktorej sa autori venujú témam, ktoré ozrejmujú zmeny v krajine v 90-tych rokoch. Hlavnými kapitolami sú - Vodné zdroje, Energia, Suroviny, Poľnohospodárstvo, Doprava, Priemysel, Trh práce, Demografia, Mestá a mestecká, Vidiek, Zmeny životného štýlu, Spotreba a voľný čas, Kultúra a rôznorodosť, Miestna samospráva, (Ne)spojené Kráľovstvo, Znečistenie, Klimatické zmeny, Konzervácia a ochrana, Environmentálna budúcnosť (in: Zubriczký, 2002).

Najnovšie cítiť vplyv postmodernizmu, ktorý je zameraný „antikapitalisticky“. Hovorí o novej (štvrtej) vlne urbanizácie vo veku informatiky.

S tým súvisia aj nové prístupy k územiu, ako selektívne regionálne rozhodovanie, rozvoj iniciovaný zdola, sebadôvera, dôraz na lokálny potenciál.

Kým modernizmus hlása univerzálnosť trhu a demokracie, priemyselnú veľkovýrobu, prestíž v práci a kariére, priemyselnú krajinu, postmodernizmus ponúka pestrý rebríček hodnôt, obslužnú ekonomiku, tradičné hodnoty, prestíž v podobe množstva voľného času, kultúrnu a rekreačnú krajinu.

Čo sa týka Slovenska, za prvú regionálnu štúdiu odborného charakteru o území Slovenska môžeme považovať dielo Mateja Bella „Tractatus de re rustica Hungarorum“ z 18. storočia.

Výrazný kvalitatívny posun v geografii ako takej a predovšetkým v regionálnej geografii na Slovensku nastáva počas vedeckého a pedagogického pôsobenia J. Hromádku v Bratislave. Význam J. Hromádku spočíva v tom, že sa pokúšal o syntetický pohľad a implantoval do slovenskej geografie prvky francúzskej geografickej školy, s ktorou sa bližšie zoznámil počas svojich štúdií v Paríži. Hoci viaceré práce J. Hromádku majú charakter regionálno-geografických prác, z nášho pohľadu sa javí najcennejšou monografia „Zemepis Slovenska“ (1932) a neskôr najväčší konkrétny prínos do problematiky možno objaviť v práci „Všeobecný zemepis Slovenska“ z roku 1943.

Lukniš vo svojom legendárnom príspevku - Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja, predstavuje cieľ práce nasledovne: V príspevku sa pokúsime podeliť územie Slovenska na regióny na báze rozloženia ťažiskových priestorov jeho primárneho (prírodného) potenciálu pre využitie. Pomocou hodnotenia ich sekundárneho (technického) potenciálu chceme poukázať na existujúce disproporcie medzi ich primárnym a sekundárnym potenciálom pre využitie a na význam aktivácie nevyťažovaných regiónov z hľadiska potrieb harmonického socioekonomického rozvoja SSR a československého štátneho organizmu. (Lukniš, 1985)

Korec (2005) hodnotí 10 faktorov podmieňujúcich regionálnu diferenciáciu Slovenska po roku 1989: primárny potenciál jednotlivých regiónov Slovenska, územno-správne členenie Slovenska, faktor sídelnej hierarchie, faktor makropolohovej atraktivity (západo-východný gradient), faktor charakteru osídlenia, faktor osobitostí demografických štruktúr jednotlivých regiónov, faktor veľkej dopravnej infraštruktúry, faktor historickej margi-

nalita, faktor (nevýhodnej) ekonomickej špecializácie regiónov a faktor depresnosti priľahlých regiónov susedných štátov.

Pri hodnotení prác zaoberajúcich sa regionálnym rozvojom Slovenska po roku 1989 môžeme konštatovať, že hlavným dôvodom vzniku a prehĺbovania regionálnych rozdielov sú rozdielne možnosti regiónov prispôbiť sa ekonomickej a sociálnej transformácii. Podľa viacerých autorov sú za dva dominantné faktory podmieňujúce regionálny rozvoj postkomunistických krajín Európy (platí to najmä o krajinách V 4) považované faktor sídelnej hierarchie a faktor makropolitologickej atraktivity Hampl (2001).

Na tomto mieste môžeme spomenúť aj hlavné vývojové etapy teórií regionálneho rozvoja a regionálnej politiky. V prvej polovici 20. storočia prevládal neoklasický prístup, ktorý preferoval teóriu regionálnej rovnováhy. Základnou koncepciou daného prístupu bolo zvyšovanie mobility pracovných síl, teda model - robotníci za prácou. Po druhej svetovej vojne, najmä v rokoch 1950 až 1975 prevládol keynesiánsky prístup. Ten bol založený na teórii regionálnej nerovnováhy, teórii kumulatívnych príčin, teórii pólov rastu. Bol opakom neoklasického prístupu, ponúkal model - práca za robotníkmi. K realizácii modelu mali prispieť nástroje podporujúce príliv investícií zo súkromného aj verejného sektoru do problémových, ekonomicky poddimenzovaných regiónov. V 70-tych rokoch 20. storočia sa rozšíril neomarxistický prístup, ktorý operoval s teóriou regionálnej nerovnováhy. Jeho princípy sa prakticky dali použiť v bývalých socialistických krajinách. V daných krajinách bola snaha ho zjemňovanie regionálnych rozdielov. V niektorých krajinách sa to celkom darilo, avšak za cenu straty ekonomickej výkonnosti a zníženia konkurencieschopnosti v medzinárodnom merítku. V západných krajinách sa presadzoval v rovnakom období neoliberalný prístup, ktorý ponúkal teórie regionálnej rovnováhy aj nerovnováhy (napr. nová teória rastu, teória závislosti na zvolenej ceste). Podľa neoliberalov sa regionálna politika mala zamerať na podporu lokálnej iniciatívy, podporu malých a stredných podnikateľov, na decentralizáciu kompetencií a na deregulačných opatrení. Od 80-tych rokov 20. storočia má silný vplyv inštitucionálny prístup, ktorý sa opiera o teóriu regionálnej nerovnováhy (napr. teóriu priemyselných teritoriálnych útvarov, teóriu učiacich sa regiónov. Zmyslom regionálnej politiky podľa spomínaného prístupu by mala byť spolupráca a inovácie, teda podpora malých a stredných firiem, šírenie inovácií, networking. (Blažek, Uhlíř, 2011)

2.3.2 Regionálny vývoj Slovenska do konca socializmu

Po roku 1867 ostávalo hospodárske ťažisko Uhorského kráľovstva v Podunajsku, predovšetkým v samotnej Budapešti. Väčšina priemyselných podnikov na Slovensko sa sústreďovala do Bratislavy, ktorá mala v roku 1910 asi 93 000 obyvateľov (dynamitka, rafinéria nafty, čokoládovňa, tabaková továreň, výroba gumy, cvernovka a iné) a do Košíc, ktoré mali v rovnakom roku okolo 44 000 obyvateľov (tabaková továreň, továreň na cigóriu, keramický, nábytkársky a strojársky závod. (Urban, 2000)

Korec tvrdí, že v poslednej tretine 19. storočia bol položený základný vzorec regionálnej štruktúry na území dnešného Slovenska. Vzhľadom na polohu v blízkosti centrálnych oblastí monarchie sa v porovnaní s ostatným územím dynamickejšie rozvíjal región Bratislavy a celé západné Slovensko. Košicko-bohumínska železnica a Považská železnica, v tom období prakticky jediné výkonné pozemné komunikácie, vytvorili dobré predpoklady pre rozvoj priemyslu a následne urbanizácie a celej ekonomiky regiónov stredného a horného Považia. Región Košíc vďaka železnici a výhodnej polohe k Miskolcu predstavoval v agrárnom území východného Slovenska určitý, aj keď nie veľmi výrazný, ostrov priemyselného a urbanizovaného územia.

Situáciu veľmi nezmenila ani relokácia priemyselných podnikov z Čiech na Slovensko v rokoch 1946 - 1947. K 1. septembru 1947 z celkového množstva 47 premiestnených závodov kovopriemyslu bolo na západné Slovensko premiestnených 33 závodov (Bratislava 10 závodov, Myjava 10, Trnava 5, Trenčianske Bohuslavice 4, Holíč 2, Nové Mesto nad Váhom 1, Nitra 1), na stredné Slovensko premiestnili ďalších 11 závodov a na východné len 3 závody kovopriemyslu. Samozrejme okrem východného Slovenska podniky neprišli ani na Oravu, Kysuce či na južné Slovensko.

Lukniš zakladá členenie Slovenska na primárnom potenciáli, najmä na reliéfe a na predpoklade logického využitia primárneho potenciálu. Výsledkom bola známa regionalizácia Slovenska, ktorá na základe funkčno-typologického členenia vygenerovala 4 regióny:

- a) Západoslovenský centralizačný (viacosový) región,
- b) Východoslovenský centralizačný (viacosový) región,
- c) Severoslovenský koridorový (jednoosový) región,
- d) Juhoslovenský koridorový (jednoosový) región.

Všetky regióny sa vnútorne členili na jadrový priestor a zázemie. Tiež bola definovaná stredoslovenská komunikačná bariéra. Rovnako boli identifikované dva sklony - Bratislavský a Košický. Hranica dvoch nodálnych území prebieha na línii Vysoké Tatry - stredný Gemer

Vzdialenosť dvoch centralizačných jadier na najužšom mieste medzi Šahami a Turňou nad Bodvou je vzdušnou čiarou 160 km.

Regionálne členenie odzrkadľovalo fakt, že Slovensko bolo súčasťou ČSSR a geopolitická orientácia krajiny bola na ZSSR. Ako základný problém sa javilo nedobudovanie dopravnej spojnice spojnice Nové Zámky - Veľký Krtíš - Lučenec.

2.3.3 Analýza potenciálu obcí a regiónov Slovenska

Kým Lukniš zachytil situáciu v 80-tych rokoch, my sme urobili rozsiahlu analýzu v období transformácie spoločnosti na začiatku 90-tych rokov 20. storočia. Na základe analýzy vývoja obcí, empirických poznatkov z mapovania v teréne, ako aj v ďalších výskumných prácach sme vyselekovali ukazovatele, resp. faktory, ktoré v rozhodujúcej miere indikujú rozvoj obce či regiónu, pričom pod rozvojom rozumieme nielen pozitívny vývoj v kvantite, ale aj v kvalite populácie, bytového fondu a ekonomiky obce a regiónu. Zubriczký (2002)

Postupne sme analyzovali jednotlivé vybrané komponenty, na úrovni obcí aj na úrovni regiónov. Za regióny sme si vybrali funkčné mestské regióny (fmr), kreované profesorom Bezákom. Pri voľbe komponentov sme vychádzali z koncepcie, že rozvoj obce či regiónu, ako neizolovanej jednotky, závisí od vnútorných aj vonkajších faktorov, vnútorného (interného) a vonkajšieho sprostredkovaného potenciálu. Pre každú jednotku sú rozhodujúce vnútorné zdroje z hľadiska vybavenia, populácie, ekonomickej bázy a vonkajšie zdroje, ktoré závisia od polohy obce k iným objektom v priestore a reálnych či potenciálnych interakcií s nimi.

Produktom integrácie čiastkových komponentov bolo definovanie a interpretácia potenciálov, z ktorých sú 3 parciálne - lokačný potenciál, potenciál kvality bývania a demograficko-ekonomický potenciál a jeden súhrnný - rozvojový potenciál.

Pod lokačným potenciálom budeme chápať predpoklady rozvoja, ktoré vyplývajú z polohy vidieckej obce vzhľadom na štruktúrne prvky krajiny,

s ktorými môže komunikovať prostredníctvom toku materiálu, ľudí a informácií. Pri koncipovaní potenciálu využijeme 3 typy lokácie vidieckej obce - primárnu, sekundárnu a terciárnu.

Vnútorňý potenciál má dve zložky, ktoré kopírujú základné funkcie vidieckej obce - funkciu bývania a funkciu zamestnania.

Potenciál kvality bývania je prvou časťou vnútorného potenciálu, materiálnou základňou pre rozvoj. Vyjadruje kvalitu bývania, ktorá je faktorom pri udržaní potencionálnych emigrantov z obce a pri lákaní potenciálnych imigrantov do obce. Použitými ukazovateľmi pri jeho koncipovaní boli priemerný vek domov, podiel domov z nepálených tehál, kategória bytov, podiel obývaných domov, miera napojenia obyvateľov na inžinierske siete a vybavenie domácností.

Demograficko-ekonomický potenciál ako druhá časť vnútorného potenciálu, sa snaží priblížiť kvalitu vzájomne previazaných zložiek - populácie a ekonomiky obce, pričom sme pri jeho koncipovaní sledovali hlavne kritériá smerujúce k vyjadreniu ekonomickej situácie obcí (ekonomický potenciál je všeobecne charakterizovaný ekonómami ako súhrn použiteľných zdrojov, ktorými možno disponovať pre ekonomický rozvoj územia - zdroje, výrobné kapacity, počet obyvateľov a ich kvalifikácia).

V našej analýze boli pre tvorbu daného potenciálu použité ukazovatele: počet obyvateľov obce, podiel obyvateľov v produktívnom veku, vzdelanostná štruktúra, podiel pracujúcich mimo primárneho sektora, podiel ekonomicky aktívnych neodchádzajúcich za prácou z obce, podiel nenarodených (pristáhaných) v mieste terajšieho bydliska. Stručné zdôvodnenie výberu komponentov by mohlo byť nasledovné:

Rozvojový potenciál je integrovaný ukazovateľ, na základe ktorého sa dá navzájom porovnať obce a ktorý by mal hovoriť o tom, aké sú teoretické východiskové predpoklady na rozvoj tej ktorej obce v blízkej budúcnosti. Pri jeho koncipovaní sme použili všetky ukazovatele využité pri spomínaných troch parciálnych potenciáloch - lokačnom potenciáli, potenciáli kvality bývania a demograficko-ekonomickom potenciáli.

Analýza ukázala, že najsilnejšími mestskými centrami boli v 90-tych rokoch Bratislava, Banská Bystrica, Košice (vidieť vplyv dotácií krajských

miest pri pôvodnom administratívnom členení), najsilnejším mestom, ktoré nie je centrom fmr sú Vysoké Tatry.

Najslabšie centrá sú Krupina a Spišská Stará Ves, ďalej Čadca, Gelnica.

Najsilnejšími jadrami (ich potenciál bol vypočítaný váženým priemerom potenciálu miest nachádzajúcich sa v jadre) sú Bratislava, Banská Bystrica, Trenčín a Humenné.

Najslabšími jadrami sú Čadca (tvoria ho Čadca a Turzovka), Krupina, Spišská Stará Ves, Gelnica, Trstená (Trstená a Tvrdošín) a Hnúšťa (Hnúšťa a Tisovec).

Najsilnejší potenciál vidieka v porovnaní so svojím jadrom je v fmr Čadca, Skalica, Dunajská Streda, Gelnica, Komárno, Prievidza, Žarnovica, Trstená, Ružomberok, pričom rozlišujeme ak kvalitu centra, tak napr. Dunajská Streda, Prievidza a Brezno majú silné jadro aj zázemie, Čadca, Gelnica, či Žarnovica slabé jadro aj zázemie.

Najslabšie centrá oproti najlepšej ich vidieckej obci Gelnica (Prakovce), Tvrdošín (Nižná), ani Čadca a Brezno veľmi nedominujú nad najlepšou vidieckou obcou vo svojom zázemí.

Najviac dominujú nad svojim zázemím Svidník, Myjava, Nitra, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Trenčín, Poprad, Stará Ľubovňa, pričom niekde má hlavný vplyv sila mesta a niekde slabosť vidieka, v týchto regiónoch možno predpokladať najväčší potenciálny imigračný tlak na centrum.

Porovnanie potenciálu miest a obce s najslabším potenciálom v rámci fmr - malé rozdiely boli v fmr Veľké Kapušany, Čadca, Dunajská Streda, Žarnovica, Krupina a Skalica, regióny, ktoré možno hodnotiť ako vnútorne najhomogénnejšie, bez výrazne zaostávajúcich obcí, takže potenciálny migračný tlak na centrum je dosť malý.

Veľké rozdiely sú naopak v fmr Prešov, Svidník, Rimavská Sobota, Zvolen, Lučenec, Humenné, Poprad, Banská Bystrica, Košice, kde popri dominantnom meste sa nachádza resp. nachádzajú mimoriadne slabé periférne obce.

Ani v jednom fmr vidiecka obec s najlepším potenciálom nepredbieha hodnotou svojho potenciálu svoje centrum fmr, ako najväčšie resp. najdôle-

žitejšie mesto, avšak je viacero príkladov, že predbieha slabšie mesto v rámci fmr.

V nasledovných fmr nemá najväčšie mesto najvyšší potenciál – Poprad, kde ho prekonáva Starý Smokovec (Vysoké Tatry), Galanta (väčšie mesto je Šaľa, ale Galanta je centrom fmr), Dubnica n.V. (Trenčianske Teplice), Kráľovský Chlmec (Čierna nad Tisou) a Šahy (Dudince).

Porovnanie vidieckeho vnútorného potenciálu (potenciál kvality bývania a demograficko-ekonomický potenciál) s mestským vnútorným potenciálom v rámci fmr – od najvyšších rozdielov po najnižšie.

Najvyššie rozdiely v fmr na severovýchode krajiny a v širšej oblasti Juhoslovenských kotlín, v prvom prípade sú však silnejšie mestá ako v druhom a podobne aj vidiek dosahuje vyššie hodnoty na severovýchode ako na juhu krajiny.

Najmenšie rozdiely medzi vnútorným potenciálom miest a vidieckych obcí v jednotlivých fmr majú tie s relatívne slabším centrom – Čadca, Trstená, Skalica, Žarnovica, alebo so silným vidiekom – Komárno, Dunajská Streda, Prievidza, Brezno, Ružomberok.

Na základe porovnania potenciálov nám vznikli typy vidieckych regiónov:

- a) najväčšia prevaha potenciálu bývania nad demograficko-ekonomickým bola v fmr Bardejov, Stropkov, Vranov nad Topľou, Skalica, Námestovo, opačne to bolo v fmr Revúca, Gelnica, Hnúšťa, Rožňava, Myjava.
- b) najväčšia prevaha potenciálu bývania nad lokačným potenciálom bola v fmr Námestovo, Spišská Stará Ves, Trstená, Svidník, Stropkov, na opačnom póle boli fmr Štúrovo, Bratislava, Nitra, Revúca, Nové Zámky.
- c) prevaha demograficko-ekonomického nad lokačným potenciálom bola hlavne v fmr Námestovo, Spišská Stará Ves, Brezno, Trstená, Svidník, opačne to bolo v fmr Bratislava, Štúrovo, Košice, Šahy, Nitra.

Na základe porovnania parciálnych potenciálov vidieckych obcí v jednotlivých funkčných mestských regiónoch môže vymedziť typy vidieckych regiónov. Súbor obcí sme rozdelili po zoradení hodnôt parciálnych potenciálov na dve rovnaké polovice po 1343 obciach, pre lepšiu polovicu sme

označili potenciál ako silný a pre horšiu polovicu ako slabý. Kombináciou troch parciálnych potenciálov nám vzniklo nasledovných 8 typov:

1. typ - s výraznými rozvojovými možnosťami - lokačno-komunikačný potenciál, potenciál kvality bývania, demograficko-ekonomický potenciál sú silné, patrí sem 11 regiónov - Bratislava, Senica, Trnava, Galanta, Dunajská Streda, Komárno, Piešťany, Topoľčany, Trenčín, Púchov, Košice

2. typ - s dobrými rozvojovými možnosťami, avšak s nedostatočným demograficko-ekonomickým potenciálom - lokačno-komunikačný potenciál a potenciál kvality bývania sú silné a demograficko-ekonomický potenciál je slabý, patrí sem 5 regiónov - Skalica, Prešov, Humenné, Vranov n. T. a Trebišov

3. typ - s dobrými rozvojovými možnosťami, avšak s nedostatočne rozvinutými podmienkami na bývanie - silné sú lokačno-komunikačný potenciál a demograficko-ekonomický potenciál a slabý potenciál kvality bývania, patrí sem 5 regiónov - Nové Mesto n. V., Dubnica n. V., Nitra, Nové Zámky, Kráľovský Chlmec

4. typ - so slabšími rozvojovými možnosťami, pritom s dobrou výhodnou polohou - silný lokačno-komunikačný potenciál, ale potenciál kvality bývania a demograficko-ekonomický potenciál sú slabé, patrí sem 9 regiónov - Bánovce n. B., Zlaté Moravce, Levice, Štúrovo, Šahy, Lučenec, Rimavská Sobota, Michalovce, Veľké Kapušany.

5. typ - s dobrými rozvojovými možnosťami, avšak s nevýhodnou polohou - slabý lokačno-komunikačný potenciál a silné sú potenciál kvality bývania a demograficko-ekonomický potenciál, patrí sem 9 regiónov - Žilina, Dolný Kubín, Martin, Prievidza, Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Banská Bystrica, Brezno a Žiar nad Hronom.

6. typ - so slabšími rozvojovými možnosťami, aj keď dobrými podmienkami na bývanie - lokačno-komunikačný potenciál a demograficko-ekonomický potenciál sa ukazujú byť slabé, naopak silný je potenciál kvality bývania, patrí sem 5 regiónov - Námestovo, Tvrdošín, Poprad, Bardejov, Stropkov.

7. typ - so slabšími rozvojovými možnosťami, napriek dobrým demograficko-ekonomickým podmienkam - slabé hodnoty vykazujú lokačno-komunikačný potenciál a potenciál kvality bývania, naopak silný demografic-

ko-ekonomický potenciál, patrí sem 5 regiónov - Čadca, Žarnovica, Zvolen, Rožňava, Gelnica.

8. typ - s nevýraznými rozvojovými možnosťami - lokačno-komunikačný potenciál, potenciál kvality bývania a demograficko-ekonomický potenciál sú slabé, patrí sem 14 napríkladovitejších vidieckych regiónov - Myjava, Považská Bystrica, Banská Štiavnica, Krupina, Veľký Krtíš, Hnúšťa, Revúca, Spišská Nová Ves, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Levoča, Svidník, Medzilaborce a Snina.

Pri pohľade na priestorového rozloženie jednotlivých typov na Slovensku možno identifikovať ich celkom pravidelné usporiadanie. Celkový obraz korešponduje aj s regionálnym členením M. Lukniša (1985) - známym delením na dve centralizačné jadrá a dve centrálné tranzitné koridory. Ako vidieť na mape aj potenciál vidieckych sídiel zodpovedá tejto schéme, najväčšie rozvojové možnosti sú v obciach na západe Slovenska v širšom zázemí Bratislavy a na východe s tesným zázemí Košíc. Západoslovenský región má smerom od Bratislavy 3 vetvy Považskú, Nitriansku a Podunajskú, východoslovenský zahrňuje len fmr Košice. Na tieto územia nadväzuje priestor, ktorý by bol rovnako vhodný na rozvoj, avšak má nedostatočne rozvinuté podmienky pre kvalitné bývanie, táto zóna je širšia na východe Slovenska, zahrňuje 4 regióny, kým na západe iba región Skalice. Ďalšou zónou je vidiecky priestor, ktorý je vcelku slabší z pohľadu rozvojových možností, avšak má jednu parciálnu výhodu, buď dobrú lokáciu, alebo dobré možnosti na kvalitné bývanie alebo populačné a ekonomické prednosti. Ďalšou zónou je najslabšia zóna s najhoršími možnosťami rozvoja, nachádza sa v pohraničných oblastiach, ale aj v priestore slabného vplyvu oboch centralizačných jadier v línii Spišská Nová Ves, Revúca, Veľký Krtíš, Banská Štiavnica, rovnako v regiónoch s vyšším podielom rozptýleného osídlenia (Myjava, Považská Bystrica). Unikátnym priestorom je jadro Slovenska, ako vidno z mapy, veľmi kompaktné, ktoré napriek menej výhodnej polohe sa vyznačuje veľmi dobrými možnosťami rozvoja z pohľadu bývania a práce. Potvrďuje sa známy fakt, že regionálny rozvoj v minulosti nesledoval primárne lokačné podmienky, ktoré sú lepšie v otvorenej nížinnej krajine, ale koncentroval sa do vyšších polôh, vyvolávajúc tlak na priestor v užších dolinách a kotlinách, ekologické problémy. Bude mimoriadne zaujímavé sledovať ako sa tento „slovenský fenomén“ udrží v podmienkach voľnej trhovej ekonomiky a poklese bariérového efektu štátnych hraníc v budúcej Európe.

Tab. 16. Rozvojový potenciál vidieckych obcí podľa funkčných mestských regiónov

č. fmr	fmr	poč. obcí fmr	lokačný potenciál	potenciál kval. býv.	dem.- ekon. potenciál	rozvojový potenciál
1	Bratislava	107	81,33	70,61	47,35	63,45
23	Dun. Streda	34	70,45	70,99	45,28	60,60
4	Trnava	69	70,01	68,34	45,84	59,67
18	Komárno	31	67,86	68,33	45,72	59,19
20	Trenčín	27	64,83	69,06	45,79	58,90
2	Košice	130	70,49	68,16	43,77	58,87
8	Galanta	37	70,14	64,97	46,17	58,48
9	Prievidza	46	57,04	69,59	47,04	58,06
37	Žiar n. Hr.	25	54,78	71,44	45,59	57,77
36	Trebišov	34	64,65	68,66	42,16	57,26
35	Senica	26	63,29	66,62	44,61	57,15
27	Piešťany	28	66,35	65,45	44,01	57,05
10	Nové Zámky	39	69,70	61,56	45,94	56,94
11	Topoľčany	66	63,52	66,76	43,64	56,87
19	Ban. Bystrica	39	52,11	69,70	46,23	56,79
3	Žilina	75	57,40	66,98	45,13	56,32
40	Skalica	16	62,91	68,74	40,53	56,29
59	V. Kapušany	15	64,10	64,79	42,55	55,76
14	Martin	69	54,85	67,22	44,57	55,69
32	Ružomberok	24	51,54	68,67	44,67	55,64
34	Vranov n. T.	48	60,90	68,40	39,78	55,45
39	Púchov	20	59,40	65,07	43,80	55,43
44	Kráľ. Chlmec	32	65,47	61,87	43,65	55,30
26	Dubnica n. V.	21	59,22	64,43	43,92	55,19
49	Dolný Kubín	22	47,86	69,70	43,79	54,97
24	Brezno	29	45,95	65,16	49,23	54,95
41	Zl. Moravce	29	62,57	63,40	42,66	54,94
21	Čadca	20	50,84	63,25	48,44	54,84
6	Nitra	53	69,11	58,88	43,51	54,78
29	Nové Mest n. V.	30	64,19	59,88	44,87	54,74
53	Šahy	16	66,01	62,53	40,26	54,32
25	Lipt. Mikuláš	48	46,34	67,86	44,51	54,21
51	Žarnovica	17	54,70	62,44	45,41	54,08
13	Michalovce	106	57,60	64,89	41,42	54,04
17	Zvolen	41	53,13	63,63	43,93	53,65

(pokračovanie tab. 16)

5	Prešov	127	59,66	65,55	38,69	53,63
15	Levice	64	63,91	58,64	43,11	53,48
45	Bánovce n. B.	42	59,83	62,18	41,54	53,45
30	Humenné	68	58,43	65,34	38,62	53,27
46	Štúrovo	23	70,29	56,89	41,13	53,27
7	Poprad	51	44,75	67,14	43,10	53,05
16	Lučenec	79	59,46	59,09	43,29	52,85
33	Pov. Bystrica	24	56,33	61,64	41,52	52,53
31	Rožňava	58	56,91	58,29	43,94	52,27
12	Sp. Nová Ves	69	49,76	64,67	41,04	52,24
60	Gelnica	9	51,38	58,22	46,16	52,03
28	Bardejov	84	51,53	66,99	36,78	51,81
50	Trstená	19	42,28	66,65	41,47	51,70
57	Krupina	29	57,37	60,94	38,68	51,32
61	B. Štiavnica	15	50,18	60,56	42,45	51,24
43	Námestovo	20	30,55	68,50	42,45	50,49
55	Myjava	9	57,37	55,86	41,58	50,45
22	Rim. Sobota	99	60,05	56,71	39,35	50,43
38	Veľký Krtíš	62	55,87	59,42	38,69	50,42
47	Sabinov	30	51,13	61,67	37,67	49,96
56	Stropkov	43	41,74	66,43	36,63	49,57
42	St. Ľubovňa	41	47,49	61,59	37,24	49,03
62	Medzilaborce	17	52,00	56,22	38,19	48,17
54	Svidník	52	37,27	62,65	36,43	47,09
52	Revúca	25	54,89	48,55	41,56	47,02
58	Hnúšťa	14	53,67	50,31	38,32	46,19
48	Snina	32	47,31	52,26	36,09	44,80
63	Sp. St. Ves	12	31,46	57,72	36,34	43,92

2.3.4 Súčasný regionálny vývoj Slovenska

Najkompaktnejšiu štúdiu o regionálnom členení Slovenska napísal profesor Lukniš v roku 1985. Jeho štúdiu možno považovať v podstate za zhrnutie a vyhodnotenie regionálneho vývoja na Slovensku ku sklonku socialistického obdobia. Práca bola samozrejme ovplyvnená tým, že Slovensko bolo súčasťou Československa. Práca prof. Lukniša bola založená na porovnaní primárnych prírodných daností územia Slovenska s jeho reálnym regionálnym rozvojom. Konštatoval, že primárny potenciál niektorých regiónov

nebol využitý na ich väčší rozvoj. Jeho regionálne členenie a závery sú aj v dnešnej dobe veľmi cenné. Slovensko sa však posunulo a súčasné členenie je sčasti odlišné. Na niektoré zmeny by sme radi poukázali v tejto kapitole.

Územie Slovenska sa rozvíjalo vždy podľa potrieb väčšieho štátneho útvaru, ktorého bolo súčasťou - Rakúsko-Uhorska, Československa. V súčasnosti, hoci je samostatným štátnym útvarom sa rozvíja v podstate podľa potrieb Európskej únie, resp. celej Európy, či dokonca sveta. Zasahujú ho potreby únie, Ruska, ázijských krajín a v podstate celej globálnej ekonomiky a stratégie. Slovensko má samozrejme istú možnosť si korigovať vnútroregionálny rozvoj pomocou regionálnej politiky. Veľa prostriedkov na regionálny rozvoj a regionálnu politiku však prichádza zo zahraničia, čo má pochopiteľne aj vplyv na tok peňazí a investícií. Rozvoj Slovenska sa nedá opísať len v jeho hraniciach. Rozvoj závisí od rozvoja Eurozóny, od rozvoja susedných krajín. Hranice hrajú čoraz menšiu úlohu pri ekonomických plánoch. Investor často hľadá lokalitu v strednej Európe a nie v konkrétnej krajine ako Slovensko, tobôž nie v konkrétnom regióne Slovenska. Niektoré pohraničné oblasti Slovenska sú súčasťou regionálneho rozvoja priľahlých regiónov v susedných krajinách. Na Slovensku je cítiť aj nodálny vplyv metropol ako sú Viedeň či Budapešť.

O problematike regionálnej diferenciácie Slovenska písali, ako sme už spomenuli, viacerí autori. Z ktoréhokoľvek konca problém začali skúmať, vždy dospeli k podobným záverom, že Slovensko sa čoraz viac regionálne diferencuje. Investície, nezamestnanosť, demografické procesy indikujú, že na Slovensku sa vytvárajú dva podcelky - západné a severné Slovensko ako rozvinutý región a južné a východné Slovensko ako zaostávajúci región. Hranica medzi danými podcelkami nie je priamka, dokonca nie je ani líniová. Mohla by prebiehať od Komárna, cez Levice, Zvolen, Brezno po Poprad a Vysoké Tatry. Všetko nasvedčuje tomu, že prvý región je čoraz bohatší a životaschopnejší a druhý región chudobnejší. Samozrejme dané regióny netvorí žiadny jednotný nodálny priestor a nie sú vnútorne ani homogénne. Silnejší región má hlavný pól rastu v Bratislave a perifériu na Kysuciach, Orave a v okrajových horských oblastiach. Slabší región má pól rastu v Košiciach, niekoľko menších rastových centier, ale celkovo pôsobí dojemom periférie Slovenska.

Silnejší región môžeme pracovne nazvať región A a slabší región B. Podľa zoznamu Top 100 podnikov v roku 2013 publikovanom v časopise Trend je až 47 podnikov z Bratislavy, keď prirátame 4 podniky z Lozorna v tesnom zázemí Bratislavy, tak to tvorí nadpolovičnú časť. V regióne A je celkovo 89

podnikov a v regióne B 8 podnikov, z toho 3 v Košiciach, po jednom v lokalitách Strážske, Michalovce, Hencovce, Gemerská Hôrka, Spišská Nová Ves (môže byť vnímané ako rozhranie regiónov A a B), 3 podniky sú na rozhraní regiónov A a B v regióne Komárna

Keď sa pozrieme na najsilnejšie podniky, tak v top 50 sú len dva podniky mimo regiónu A, obidva v Košiciach - US Steel a Východoslovenská energetika, na druhej strane v samotnej Bratislave sídli až 27 podnikov a ďalších 7 podnikov v hodinovej dostupnosti od hlavného mesta - v lokalitách Skalica, Nitra, Hlohovec, Šala

Slovensko akoby rezignovalo na rozvoj regiónu B, do regiónu A smeruje veľkú väčšinu rozhodujúcich infraštruktúrnych investícií. Z Ružomberka v podstate budú dve súvislé rýchlostné cesty, cez Žilinu aj cez Banskú Bystricu. Na zahustenie rozhodujúceho priestoru má slúžiť západná časť rýchlostnej cesty R 2 od Trenčína po Zvolen. Relatívne nový projekt R 8 má prepojiť Ponitrie, severná časť R 3 prepojiť pohronie s Oravou a Poľskom. Projektovaná hustota rýchlostných ciest v regióne A ďaleko prevyšuje plánovanú hustotu ciest v regióne B v najbližších rokoch. Aj keď sú plány aj na budovanie rýchlostných ciest v regióne B, ich realizácia je plánovaná neskôr a ľahko sa môže stať, že sa časom následkom neustálej degradácie daných území vyhlásia za nerentabilné a teda nepotrebné. Ak budú postavené, budú len tranzitné a nebudú pomáhať veľmi obsluhu a rozvoju regiónov cez ktoré budú prechádzať.

Príbeh D1 ako spojnice medzi Bratislavou a Košicami je dlho rozvíjaný mýtus o rýchlom spojení Bratislavy a Košíc. Už Lukniš poukazoval na rýchlejšie a efektívnejšie spojenie medzi Bratislavou a Košicami juhom. Veľmi potrebná diaľnica D 1 je v podstate dôležité spojitko medzi Bratislavou a Tatrami, najmä Vysokými Tatrami. Spojenie je o to dôležitejšie, čím dostávajú Tatry viac a viac kapitálu - štátneho aj súkromného z Bratislavy. Medzi Bratislavou a Vysokými Tatrami sa buduje aj jediná železničná trať s nadštandardnou rýchlosťou. Hlavná línia rozvoja Slovenska je jasne daná. Kým Bratislava je dominantným ekonomickým a rezidenčným centrom krajiny, Tatry sa stávajú dominantným neurbánym priestorom, určeným na dominantné centrum vnútroštátneho cestovného ruchu, vrátane víkendovej rekreácie. Strategicky by to mohlo otočiť záujem Slovákov z Álp na Tatry. Otázne je aký prínos môžu mať Košice pre Tatry pre Košice.

Stredoslovenská komunikačná bariéra, ako ju definoval profesor Lukniš, slabne v jej západnej polovici (v regióne A) vďaka realizovaným, aj pláno-

vaným veľkým investičným projektom do dopravnej infraštruktúry - lanovkové prepojenie stredísk Chopok Juh - Chopok sever, plánované prepojenie rýchlostnej cesty z Banskej Bystrice do Ružomberka, prepojenie rýchlostnými cestami stredného Pohronia a horného Ponitria s Turcom. V regióne B komunikačná bariéra pretrváva a nie sú známe žiadne projekty, ktoré by ju mali zmierniť. Komunikačné prepojenie medzi Spišom a Gemerom tak ostáva ako jedno z najkomplikovanejších medzi dvoma susednými regiónmi na Slovensku.

Na Slovensku zostávajú zatiaľ dva centralizačné regióny (nodálne), ako ich identifikoval profesor Lukniš. V podstate sú to nodálne regióny Bratislavy a Košíc.

Pozícia Bratislavy ako centra regiónu je jednoznačná a dominantná. Žiaľ mesto leží príliš na okraji štátneho útvaru. Funkčný mestský región Bratislavy sa však neustále rozširuje smerom na Záhorie, aj smerom na Podunajsko. Bratislava získava rozhodujúce zahraničné investície.

Pozícia Košíc v rámci regionálnej štruktúry Slovenska je slabšia a žiaľ slabne. Hranica medzi vplyvom Bratislavy a Košíc sa približuje ku Košiciam. Nodálny priestor Košíc sa zúžil na Gemer aj pod Tatrami. Košice by pocítili vážne otrasy pri možnom odchode USSteel. Mesto so svojím nodálnym priestorom bude výrazne ovplyvnené vývojom na Ukrajine. Síce sa črtajú v meste možné väčšie investície v sektore informačných technológií, ale na druhej strane je otázna udržateľnosť projektov ako napr. priemyselného parku Kechnec. Z Košíc je zaznamenaná pomerne veľká migrácia za prácou do Bratislavy a do zahraničia.

Na regionálny rozvoj Slovenska má vplyv aj pozícia centier druhého rádu. Aká je teda sila menších krajských miest? Ak by sme využili zoznam Top 100 podnikov, tak zistíme, že

Žilina má v ňom 3 podniky, Trnava 2, Trenčín 2 (podobne Prievidza v rámci kraja, čo sa javí ako konkurenčná pozícia)), v Banskej Bystrici 2, ale z toho jeden štátny podnik Lesy SR a po presťahovaní aj „pološtátna“ Slovenská pošta, a.s., Nitra 1, Prešov ani jeden (kým Poprad 1 podnik má, Spiš predstihuje ekonomickou silou Šariš v rámci kraja). Najslabší je teda Prešov, silné postavenie nemá ani Banská Bystrica a Nitra. Pri týchto krajských mestách cítiť, že disponujú zázemím s nižším potenciálom, čo im uberá na sile a atraktivite. Trnava, Trenčín a Žilina ťažia z polohy na hlavnej rozvojovej línii Slovenska. Banská Bystrica nemá potenciál stať sa tretím nodálnym cen-

trom Slovenska popri Bratislave a Košiciach. Môže mať funkciu ako Poprad, mesto ako centrum pre cestovný ruch vo svojom okolí. Celkovo môžeme skonštatovať, že potenciál krajských miest nie je dostatočný na to, aby mohli byť komplexným obslužným centrom pre svoje zázemia.

Región A má teda jadro v Bratislave, jeho tesným obalom je suburbánna zóna Bratislavy, a vonkajším obalom územie funkčného mestského regiónu Bratislavy (ako ho identifikoval profesor Bezák) BA plus nevieme pokiaľ - po Piešťany?). V tomto priestore sa odohrá všetko podstatné, Slovensko sa možno zmení na krajinu s jediným centrom, podobne ako Rakúsko, Maďarsko, či Dánsko. Na rozdiel od Maďarska však leží príliš excentricky a tak nemôže plnohodnotne vstrebať potenciál celej krajiny a rovnako nevie poskytnúť svoj potenciál rovnako celej krajine. Daný argument je možno základom aj pre budúcu existenciu Košíc ako druhého nodálneho jadra. Región B sa však môže premeniť na sociálny kontajner, kde sa sústreďí chudobné obyvateľstvo krajiny.

Diferenciácia je výsledkom na jednej strane reálnych primárnych podmienok rozvoja, vyplývajúcich z lokácie obce v konkrétnom priestore (s prírodnými aj socio-ekonomickými súvislosťami) a na druhej strane riadených vplyvov - intervencií, investičných rozhodnutí, subjektívnych zásahov do života komunity či regiónu. Výsledky našej analýzy potvrdzujú slovenskú špecifickosť, že územia s najlepšimi primárnymi (prírodnými) podmienkami pre rozvoj nie sú vo veľkej miere identické s územiaми demograficky a ekonomicky najrozvinutejšími. Je známym faktom, že regionálny rozvoj nekopíroval prirodzený potenciál (hlavne lokačný), ale podliehal silne centralizovanej regionálnej politike, protekcionizmu, lobbingu, strategickým úvahám aj historicko-spoločenským konfrontáciám. Sú tu regióny s významným lokačným potenciálom, avšak nezohľadneným, čomu zodpovedá ich vnútorný a aj celkový rozvojový potenciál (Juhoslovenské kotliny), naopak sú regióny, v ktorých boli vidiecke obce priemyselne predimenzované (Horehronie).

Kým v minulosti rozhodovali o rozvoji regiónov najmä ich lokálne zdroje, v čase priemyselného rozvoja to boli aj ďalšie lokalizačné faktory, ktoré sa však dali ohýbať v čase socializmu podľa potreby (napr. hlinikáreň Žiar nad Hronom). V súčasnosti cítiť veľký vplyv trhu, popritom je stále veľké možnosti externého vplyvu, politické, štátne intervencie ako veľké investičné projekty (stále vláda určuje, ktorá diaľnica sa bude stavať najprv), štátne dotácie do súkromných investícií, eurofondy a pod.

Regionálne disparity, ako sú prítomné vo svetovom, či európskom meradle, tak budú stále prítomné aj na štátnej úrovni. Otázkou je, či sa prehlbujú, alebo vyrovnávajú. Je možné, že Slovensko speje k modelu s jedným hlavným rozvojovým jadrom. Podobné príklady máme aj v iných krajinách, dokonca aj v blízkom okolí, problémom sa javí, že to jadro je príliš periférne umiestnené v krajine, takže nemôže absorbovať potenciál celého územia štátu, rovnako nemôže dobre ponúknuť zo svojho potenciálu pre územie celej krajiny. Nadštandardné koridory neslúžia prioritne územiám, ktorými prechádzajú, ale hlavne cieľovým lokalitám, kam smerujú. Najväčšie úsilie sa kladie na prepojenie Bratislavy smerom na východ. Čo má byť cieľovou destináciou, Košice, Ukrajina, alebo niečo iné?

Podakovanie

Výsledky zhrnuté v tejto kapitole vznikli v rámci riešenia vedeckého projektu č. 1/0550/12 Regionálna štruktúra Slovenska v post-transformačnom období, ktorý bol financovaný grantovou agentúrou VEGA.